

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

NAUJAKURYS PRIE ŽALIOS ŠAKNIES

Apie Norberto Černiausko daktaro disertaciją „Nedarbas Lietuvoje 1918–1940 metais“ ir jos gynimą

Tema dar nelemia teksto turinio, ji tik nurodo tikslą. Būdas ir kelias, kaip judėti jo link, yra pirminės žiūros į problemą dalykai. Kaip istorikas, bandydamas reprezentuoti realius įvykius, suteikia jiems rišlumą ir reikšmę¹, yra jo paties reikalas (ir ne tik). Viso šio proceso aiškinimas yra jau epistemologijos dalykas, tačiau apie tai kada nors kitą kartą, o čia – apie kiek „paprastesnius“ dalykus.

XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje Vokietijoje pradėjo formuotis nauja istoriografinė socialinės istorijos mokykla, kuri Naujaisių laikų istorijos tyrimuose siejama su šios mokyklos praktikai ir teoretikai Hansu Ulrichu Wehleriu ir Jürgeniu Kocka, pasak kurių, socialinės istorijos tikslas ir uždaviniai neapsiriboja temų pokyčiu, atsigręžimu į visuomenę. Visų pirma turimas omenyje problemos formulavimo specifikos pokytis, atida vartojamoms sąvokoms (šaltinio leksika vs šiandienos žodynas), ilgalaikiams struktūriniais pokyčiams. Tokiu būdu socialinės istorijos keliamos problemos negali būti suvokiamos atsietai, izoliuotai nuo kitų tikrovės sričių².

¹ Hayden White, *Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1987, p. ix–xi.

² Jürgen Kocka, *Sozialgeschichte. Begriff-Entwicklungs-Probleme*, Göttingen: Vandenhoeck und Rup-

recht, 1986, p. 77–82; Lutz Raphael, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*, München: C. H. Beck oHG, 2010, S. 173–180.

Lietuvos istorikų ceche, ypač kalbant apie Naujaisių laikų istoriją, kartkartėmis vis pasigirsta minčių apie diplomatijos ir politikos istorijos perteklių ir nepakankamą dėmesį socialinei istorijai. Tačiau visi gerai žino, kad naujų dirvonų plėšimas (ne tik tiesiogine šių žodžių reikšme) – sunkus, varginantis ir rizikingas (nežinia, ar kada atsipirks) darbas. Su Viduramžių istorija kiek giliau susipažinęs skaitytojas žino, kad būta tokio išskirtinio valdų suteikimo reiškinių, kai naujakurys „pasodinamas“ *ant žalios šaknies* (*на сыромь корени, in nova / cruda radice*), t. y. iki tol nedirbtos ar jau seniai nemačiusios žagrės žemės. Neartų dirvonų (o kas būtų, jei prabiltume apie technologines tokių darbų subtilybes!) buvo aptinkama ne tik prieš kelis šimtmečius. Istorikai atranda jų rašytiniuose šaltiniuose ir ilgam prie jų „atsisėda“. Aptinkama jų ir istoriografijoje. 2014 m. rugsėjo 19 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete įvyko vienas iš tokių „dirvonų plėšimo“ epizodų – Norberto Černiausko (naujakurio) disertacijos *Nedarbas Lietuvoje 1918–1940 metais (žalios šaknies)* gynimas.

Norbertas Černiauskas disertacijos pristatymą pradėjo nuo ekskurso į XX a. pradžios

rašytojų (Jonas Biliūnas) ir menininkų (Juozas Zikaras) kasdienio gyvenimo refleksijas bei pirmuosius jų bandymus užčiuopti savojo laiko socialines problemas, taip tarsi leisdamas suprasti, kad meno žmogus yra bene jautriausias socialinės tikrovės barometras. Formuluo- damas problemą, disertantas aiškino, kad nedarbas to laiko visuomenėje tam tikra prasme buvo jos modernėjimo apraiška, ir tam, kad jis atsirastų, turėjo susidaryti konkrečios sąlygos. Pristatydamas nedarbo tarpukario Lietuvoje problemos sprendimo strategiją, Černiauskas išskyrė tris pagrindinius disertacijos pjuvius: visuomenės (struktūra, organizacijos), valstybės (teisinė bazė, socialinė politika), individo (kasdienybė, lytis, amžius).

Darbo vadovas Zenonas Butkus, gavęs galimybę tarti žodį, pabrėžė, kad disertacijos autorius buvo valingas, susidūręs su iškilusiais sunkumais (kolonizatoriaus bėdos), *o jei kas ir nepavyko, tai tik dėl vadovo buvimo dyko.*

Disertacijos gynimo tarybą sudarė Saulius Kaubrys (VU), Zenonas Norkus (VU), Juozas Skirius (LEU), Arūnas Streikus (VU) ir Jonas Vaičenonis (VDU). Disertacijos oponentais pabūti garbė teko Algiui Povilui Kasperavičiui (VU) ir Dangirui Mačiuliui (LIS). Posėdžiui pirmininkavęs Kaubrys po Černiausko ir Butkaus pasisakymų pradėjo mokslinę diskusiją – išskvietė prieš auditoriją pasisakyti pirmąjį oponentą Kasperavičių. Šis pabrėžė disertacijoje panaudotos grožinės literatūros kūrinių, be kurių negalima būtų suvokti XIX a. vidurio Anglijos visuomenės (Charlesas Dickensas, Williamas M. Thackeray'us), svarbą ir novatoriškumą. Pasak oponento, Černiausko darbe dėmesį patraukia nuolatinis aptariamo laiko kultūrinės medžiagos (proza, poezija) ir faktinių duomenų derinimas. Reaguodamas į Kasperavičiaus atsiliepimą ir pateiktas pastabas, Černiauskas aiškino, kad dabar komiškai atrodo Seimo bandymai tarpukariu uždrausti nedarbą (?) ir tik posėdžių metu paaiškėdavo, kad to padaryti tiesiog neįmanoma, kol nesukurta aiškiai į ne-

darbo problemas reaguojanti socialinės apsaugos sistema.

Antrasis oponentas, Mačiulis, pasisakymą pradėjo ironiška mintimi, kad istoriką *kamuoja dvi problemas: šaltinių arba per daug, arba per mažai* (ši problema neabejotinai verta atskiro teksto). Plėtodamas mintį toliau, oponentas pateikė disertantui keletą pasiūlymų ateičiai. Pirmas jų – pasidomėti Šiaulių miesto archyve saugoma tarpukario Lietuvos šaltinių medžiaga. Antras – atidžiau panagrinėti tarpukariu tautininkų propaguotas korporatyvizmo idėjas ir jų santykį su nedarbo problemos sprendimu. Atsakydamas į Mačiulio pastabas, Černiauskas leido suprasti, kad su Šiaulių miestu ir regionu susiję šaltiniai jam daugiau ar mažiau žinomi ir pateikė pavyzdį, jog darbininkai skundėsi, kad jiems skiriami dirbti tokie darbai, kad tik būtų dirbama (*Arbeit an sich*).

Po oponentų pasisakymų ir disertanto atsakymų atėjo eilė tarti žodį tarybos nariams. Kadangi šis kaip ir daugelis kitų tekstų rašomas *post festum*, autorius leis sau padaryti vieną korekciją, kuri neatitinka aptariamo įvykio eiliškumo tvarkos, tačiau kurią iš dalies pateisina tarybos nario Skiriaus pasisakymas, ėjęs po Norkaus, kad pastarajam reikėjo suteikti žodį paskutiniam. Taigi – Norkus leidžiasi į apačią, o visą kita lieka taip, *kaip viskas buvo iš tikrųjų.*

Skirius Černiausko darbą apie nedarbą apibūdino kaip išskirtinai vaizdingą. Tarybos narys, pasigedęs visa apibendrinančios lentelės, kurioje galėtų būti matoma nedarbo dinamika aptariamuoju metu, kaip ypač svarbų ir bene pirmą kartą istoriografijoje aptinkamą dalyką įvardijo bedarbio socialinio portreto pateikimą. Bene įsimintiniausia, ką akcentavo profesorius, buvo 1 114 (1 115!) išnašų, liudijančių nepaprastą disertanto darbštumą. Paskui ėjo Vaičenonio pasisakymas, kuriame buvo nurodyta gausi istoriografija, deja, Černiausko taip ir nepanaudota rašant savąjį darbą. Profesorius

taip pat pasigedo gausiai disertacijoje cituotų literatūros kūrinių, jų ištraukų, sukūrimo metų.

Nedarbo kaip modernėjančios visuomenės ženklo interpretaciją Streikus įvertino teigiamai, tačiau iš trijų disertanto išskirtų pjūvių šalia valstybės ir individo, tarybos nario manymu, trūko dėmesio visuomenei. Čia Streikus paminėjo profesinio ugdymo įstaigas, kurių didelės dalies veiklą kuravo katalikiškos organizacijos, vienuolynai. Taip pat tarybos narį ne visai įtikino Černiausko akcentavimas semantinio lauko pokyčio ir jo siejimas su nedarbo kaip socialinės problemos radimusi.

Pats sau žodį turėjęs suteikti disertacijos gynimo tarybos pirmininkas Kaubrys, darydamas aliuziją į tarpukario Lietuvos vieną ministerių posėdį, kuriame buvo sprendžiama valstybinės svarbos problema, kaip kreiptis į ministrą pirmininką, išreiškė viltį, kad netrukus į disertantą galės kreiptis kitu kreipiniu. Tačiau prieš tai pirmininkas dar turėjo vieną kitą pastabą. Viena jų – darbe pasigesta aiškesnės bedarbių tipologijos, leidusios diferencijuoti šią iš pažiūros vienalytę masę.

Pagaliau šiame tekste gavo teisę pasisakyti Norkus, kuris džiaugėsi, kad po ilgos pertraukos sugrįžta prie socialinės ir ekonominės tarpukario Lietuvos istorijos, kuri (o kas gi geriau, jeigu ne jis, tai žino), tyrėjui kelia daug teorinių sunkumų. Taigi, pasak Norkaus, Černiauskas (naujakurys kolonizatorius) pasirinko sunkesnę kelią (*žalią šaknį*), su kurio įveikimu, priklausomu nuo išsikeltų tikslų apimties, susijusios dalinės šio darbo sėkmės ir nesėkmės (teorinės – technologinės). Viliuosi, nesuklysiu sakydamas, kad Norkaus tikslas nėra mokyti, kaip reikia rašyti istoriją (žinoma, pasigirsta ir nepasitenkinimą reiškiančių istorikų stovyklos balsų, nes kas gi geriau žino, kaip reikia rašyti istoriją, jei ne tikras istorikas), tačiau jis parodo, kokia ir kaip istorija yra rašoma ir taip pavargusioms istoriko akims atveria neapbrėptus horizontus (*zoom in vs zoom out*). Norkus pažymėjo, kad aptariama disertacija pavyko

kaip novatoriškas lietuviškame kontekste sociokultūrinės istorijos darbas, kuriame puikiai iširta, kaip nedarbas, jo problema buvo socialiai konstruojamas tarpukario Lietuvos visuomenės viešojoje erdvėje, kaip jį suvokė ir aiškino tuometiniai publicistai, skirtingų pakraipų politikai, kaip nedarbas buvo fiksuojamas. Kita vertus, sociologas teigė, kad darbo negalima laikyti visiškai pavykusiui tiek, kiek jame keliamas dar ir kitas *baisiai ambicingas tikslas*, suponuojantis ekonominę, politinę ekonominę prieigą. Keltas tikslas atsakyti į klausimą ne tik kaip nedarbą suprato ir jo priežastis aiškino amžininkai, bet ir į kitą – gilesnį – kokios buvo tikrosios nedarbo priežastys? Baigdamas Norkus iškėlė klausimą, kad galbūt reikėjo darbo tikslus apsibrėžti siauriau – apsiriboti tarpukario Lietuvos galvojamu ir to galvojimo nulemtų politinių ir administracinių sprendimų kovojant su nedarbu analize. Galiausiai disertacija sociologui paliko labai gerą visuminį įspūdį, o visas įdėtas darbas tapo realiu ir vertingu indėliu į pirmosios Lietuvos Respublikos pažinimą.

Černiauskas atsakė į visus tarybos narių užduotus klausimus ir pripažino teorijos būtinybę bandant paaiškinti nedarbo tarpukario Lietuvoje priežastis. Atsigręžimas į grožinės literatūros kūrinius, kaip *minkuštuosius* istorijos šaltinius, siejamas dar su Analų mokykla, Lietuvos istoriografijoje būdamas retas bandymas, tapo gera trąša žvelgiant į tarpukario Lietuvos kasdienybės savirefleksijas. Disertacijos gynimo komisija ir jos nariai reflektavo visa tai, kas vyko disertacijos gynimo metu, todėl gynimo komisijos pirmininko Kaubrio viltis į disertantą po posėdžio kreiptis kitu kreipiniu tapo kūnu.

Socialinės istorijos tyrimuose yra svarstomos bent kelios pagrindinės tyrimo strategijos ir sampratos³. Nebūtina jas taikyti, tačiau

³ Christopher Lloyd, „The Methodologies of Social History: A Critical Survey and Defense of Structuralism“, in: *History and Theory*, 1991, vol. 30, no. 2, p. 180–219.

tikrai nepamaišytų žinoti, kad tokios yra. Socialinė tarpukario Lietuvos istorija yra ta *žalia šaknis*, kuriai įdirbti galima pasirinkti skirtingas priemogas. *Žalia šaknis* naujakuriui Norbertui Černiauskui lengvai nepasidavė, tačiau jo vaizduotė įveikė sunkią užduotį ir tarpusavyje suliejo tikrovės properšas. Laukinės žemės plotai sunkiai aprėpiami. Darbą apsunkino ir demoralizuojančios sąlygos: aplink plytinčios žemės įdirbtos, o jų savininkai jau raško sa-

vojo darbo vaisius. Pamokas reikia išmokti, o ypač tas, kurių metu siūlomi aiškūs problemų sprendimo būdai (istorika istoriografijai). Sėkmės garantas tėra tik nuoseklus kryptingas darbas ir, kas svarbiausia, naujų technologijų taikymas ir kitų patirčių įsisąmoninimas, kurie turėtų tapti pagrindu įsitvirtinant savajame alode ir plėtos sąlyga judant link niekieno žemės, kurios, vidinės kolonizacijos sąlygomis, vis mažta.

Vytautas Volungevičius